

Article history: Received: 3 June 2019/ Received in revised form: 19 October 2020/Accepted: 27 February 2021

Bahjatosadat Hejazi(Corresponding author) Email: hejazi@uk.ac.ir
Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Shahid Bahonar University of Kerman

Nasrin Fallah

Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Shahid Bahonar University of Kerman

Amir sharify

Master of Comparative Literature, Shahid Bahonar University of Kerman

DOI:10.22111/jllr.2021.30323.2521

“Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost”

Extended Abstract

One of the mystic valuable text that has composed to symbolic, is Mantegh-al-tair of Attar Nishboori that narrative journey perilous that done via birds on lead Hoopoe for achieve to Roc (essence of God). Paradise of lost is also symbolic text that in terms of plan barriers of achieve to perfection, has similarities with Mantegh-al-tair. Because of space time between these texts, this research has proceeded to comparative analysis at a time not concurrency. Factors that caused these texts should be required this analysis, are storied exclusivity similar and the epic spirit dominate on both; with this difference that in Mantegh-al-tair, epic is mystic and in Paradise of lost epic is more literary. Attar and John Milton have taken of their religious sources in creation their texts. Method explanation narrative of Adam and relate to initial sin to Hawa or Adam, specifies somewhat space truth until allowed in these texts. What factors determined similarities and unsimilarities views of Attar and John Milton in these valuable works? Comparative analysis in this research is on one hand based on planetary insights namely look to differences, without denial other and on the other hand

based on similarities without requirement of matching with other and general method of this research is analysis qualitative content of text.

Key words: Attar, John Milton, Mantegh-al-tair, Paradise of lost, Comparative analysis.

1-Introduction

One of the mystic valuable text that has composed to symbolic, is Mantegh-al-tair of Attar Nishboori that narrative journey perilous that done via birds on lead Hoopoe for achieve to Roc (essence of God). Paradise of lost is also symbolic text that in terms of plan barriers of achieve to perfection, has similarities with Mantegh-al-tair. Because of space time between these texts, this research has proceeded to comparative analysis at a time not concurrency. Factors that caused these texts should be required this analysis, are storied exclusivity similar and the epic spirit dominate on both; with this difference that in Mantegh-al-tair, epic is mystic and in Paradise of lost epic is more literary. Attar and John Milton have taken of their religious sources in creation their texts. Method explanation narrative of Adam and relate to initial sin to Hawa or Adam, specifies somewhat space truth until allowed in these texts. Comparative analysis in this research is on one hand based on planetary insights namely look to differences, without denial other and on the other hand based on similarities without requirement of matching with other and general method of this research is analysis qualitative content of text. What factors determined similarities and un similarities views of Attar and John Milton in these valuable works? Illustrious similarities between these two texts, some like selection of specific figure in the symbolic meaning and language, are related to structure of text and some like adoration of prophets divine religion and conflict with superego, are related their content. The most important sample that mystic texts among Mantegh-al-tair, direct and indirect have dialogue, is Quran. Quran is super text that these mystic texts their authority meaning acquire via relation by it. This view is in Mantegh-al-tair. Paradise of lost narrative of story about initial sin of man and the fruit of the forbidden family tree that missed paradise and weal with deathful flavor and death and despondence came to world. John Milton in compose Paradise of lost in the structure this book, use of

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

holy writ Talmud, also epic effect Iliad, odyssey, Aeneid, tragedy of ancient Greece, Italy renaissance and French and English effects.

2-Research methodology

Comparative analysis in this research on one hand is based on planetary vision that's mean to look differences, without negation other one and on the other hand is based on similarities without requirement of matching with other one and general method of this research is analysis qualitative content of context.

3-Discussion

Fariddodin Attar Neishaboori is one of the famous Persian poems that had provided salient celebrity in sixth century and beginning of seventh century. Across his works, Manteghotair, has more common aspects with "Paradise Lost" of Milton. John Milton English poem was burned in December 1608 and the world know him with his excellent oeuvre "Paradise Lost". This oeuvre has composed in seventeenth century (m.1667). That's mean after Renaissance (fourteenth century) that theology split of humane tic. In that period holy books (bible) as worthwhile references become attention, hadn't been researched. However under the influence their era, Milton has not been offended holy book. "Paradise Lost" is one of the English literary masterpieces and is about defiance human of God's command and laying off him of paradise. Milton in compose

"Paradise Lost", in it's structure influenced of holy book, Talmud also epic works like Iliad and Odyssey, Enid, tragedy ancient Greece, renaissance of Italy French and English... (Falanegan,2007: 12-14).

4-Conclusion

-The origin of both works are holy books Quran and Bible Manteghoteir what in terms of selection title that extracted of 16verse Sura naml: "And Solaiman was Dawuds heir and He addressed the people saying: "O, people we have been taught the language of birds and have been bestowed bounties of all kinds, this surely is the sign of Allah's favor Upon us." And what in terms of Journey's conceptual metaphor in Quran that is original subject this Attar's poetry collection; have Quranic source. Original type of Milton is carefully, subjects of holy book Bible that of course has been mixed with his creativity and

literary taste, and has used imaginary language and attractive for creation text.

-Language of both works is symbolic and interpretable that in addition to role of aesthetic, have provided background of most semantic and expand knowledge than metaphysics.

-Milton under the influence mythical views, attributes human traits like angry to God that is inconsistency with not mutilated unitary views and origin Attar's view namely Quran. But following of concupiscence, devil and don't obedient of God are most important obstacles human's way for receive to perfection and most great reasons exit of paradise and descent to earth in "Paradise Lost" that for this research is similar Manteghotair Attar.

-Both are epic religious gnostic although gnostic point Manteghtair is rather than religious point of "Paradise Lost".

-Both have implicated to disincentive preventives of human with this difference that "Paradise Lost" say of human's descent of paradise and lose his transcendental place but Manteghotair say of human's ascent of earth and changeable world to paradise and after world.

-Narrative style honor Adam and attribute origin crime, are examples that somewhat denote distance truth until admissible of Manteghotair and "Paradise Lost".

5- References:

1-Abne Ashoor, mohammaden taheer. (without date). **Tremolo & illumination**. Volume3. (without place).

2-Abdolvahed. "**Eghbal& Milton**". Translated by Mohammad Hosein Saket. Literary researches. issues 76&77. Spring& summer. Mashhad: Ferdowsi university. (pp.437-462). (1987).

3-Attar Faridodin Mohammad. **Manteghotair**. Reformed by seyed Sadegh Goharin. Tehran: Elmi farhangi. (1995).

4-Fathi, chiman. Thesis "**comparative analysis Shah nameh Ferdowsi& Paradise Lost John Milton**". Mohagheghe Ardebili university. Humane tic university. Supervisor: Ramin Moharrami. (2014).

- 5-Falanegan, Roysi. **A Critic on Paradise Lost**. Translated by Jaafar Mirzaei. Kermanshah: Razi university. (1986).
- 6-Fry, Northrop. **Total symbol: Holy book**. Translated by Saleh Hosseini. Tehran: iloofar.(2009).
- 7-Froozan Far, Badiozaman. **Explanation biography& critic& analysis Attars' works**. Edit 2th. Tehran: Dekhoda. (1974).
- 8-Hejazi, Behjatosadat. **Collection articles of Attar**. Try Mohammad Reza Rashed Mohassel. Edit 1. Mashhad: Ferdowsi university. (1986).
- 9-Hejazi, Behjatosadat. **Perfect man in the Attar's view**. Edit2th. Tehran: Avaye noor. (2011).
- 10-Javadi Amoli, Abdollah. **Tafsir tasnim**. Edit7th. Khom: Esra. (2010).
- 11-Milton, John. **Paradise Lost**. Translated by Farideh Mahdavi Damghani. England: Samuel Simons. (2002).
- 12-Mojarrabiyani, Leyla& Nasr Esfahani, Mohammad Reza. "**Man, Devil& God of Milton& Mowlana**". Comparative theology. Course 4th. Issue 9th. (pp55-72). (2013).
- 13-Mottahari, Morteza. **Collection works**. Edit 2th. Tehran: Sadra.
- 14-Neda Taha. **Comparative literature**. Translated by Zahra khosravi. Tehran: Ney. (1984).
- 15-Nujomeyan, Amir Ali. "**Towards new depiction of comparative literature& comparative critic**". Literary researches. Annum 9th . Issus 38th.winter. (pp115-138). (2012).
- 16-Poorshabanan, Alireza & amirhossein. "**Comparative analysis capacity remake of Ardaviraf nameh in compare with text& game of gehenna of divine commedia of Danteh**". Comparative literature. Tarbiat modares university. Tehran.course 6th . Issue4th. Winter. (pp104-124). (2018).

17-Poornamdarian, Taghi. **Symbol& symbolic story in Persian literary**. Tehran: Elmi farhangi. (2014).

18-Shafiei Kadkani, Mohammad reza. **Manteghottair**. Reform and explanation. Edit3th. Tehran: Sokhan. (2013).

19-Teravic Bakner. **History of universe literature**. Translated by arabAli abbasi. Tehran: Frozanfar. (1994).

تحلیل تطبیقی منطق الطیر عطار و بهشت گمشده میلتن

۳-امیر شریفی

۲--نسرین فلاح

۱-بهجت السادات حجازی

DOI:10.22111/jllr.2021.30323.2521

چکیده

یکی از آثار ارزشمند عرفانی که به زبان رمزی و سمبولیک سروده شده است، منطق الطیر عطار نیشابوری است که سفری پرمخاطره توسط مرغان به رهبری هدهد برای رسیدن به سیمرغ -رمز ذات احدیت -را روایت می‌کند. بهشت گمشده میلتن نیز اثری سمبولیک است که به لحاظ طرح موانع رسیدن به کمال، مشابهت‌هایی با منطق الطیر دارد. به دلیل فاصله زمانی زیاد میان دو اثر، این جستار به تحلیل تطبیقی در زمانی می‌پردازد نه همزمانی. عواملی که سبب شده است این دو اثر بایسته این تحلیل باشند، ویژگی‌های زبانی و داستانی مشابه و روح حماسی حاکم بر هر دو اثر است؛ با این تفاوت که در منطق الطیر، حماسه، عرفانی و در بهشت گمشده، حماسه بیشتر ادبی است. عطار و جان میلتن از منابع دینی مختص آیین خویش در آفرینش اثر خود بهره گرفته‌اند. شیوه بیان روایت حضرت آدم (ع) و نسبت دادن گناه آغازین به حوا یا آدم و حوا، فاصله حقیقت تا مجاز این دو متن را تا حدودی مشخص می‌کند. همسویی‌ها و ناهمسویی‌های نگرش‌های عطار و جان میلتن، در این دو اثر ارزشمند بر مبنای چه عواملی تعیین می‌شوند؟ تحلیل تطبیقی در این پژوهش از یکسو مبتنی بر بینش سیاره‌ای یعنی نگرستن به تفاوت‌ها، بدون نفی دیگری و از سوی دیگر مبتنی بر شباهت‌ها بدون الزام همسان‌سازی با دیگری و شیوه کلی پژوهش، تحلیل محتوای کیفی متن است.

کلید واژه‌ها: عطار، جان میلتن، منطق الطیر، بهشت گمشده، تحلیل تطبیقی.

۱-دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان (نویسنده مسئول) Email: hejazi@uk.ac.ir

۲- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید باهنر کرمان

۳-کارشناسی ارشد ادبیات تطبیقی دانشگاه شهید باهنر کرمان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۳/۱۳ تاریخ پایان اصلاحات: ۲۸ /۰۷/ ۱۳۹۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۰۹

۱-مقدمه

فریدالدین ابوحامد محمد بن ابی بکر ابراهیم بن اسحاق به روایتی ابراهیم بن مصطفی بن شعبان از شاعران برجسته ایرانی است که در قرن ششم و اوایل قرن هفتم، شهرت چشمگیری به دست آورد. وی پیر دل سوخته طریق حقیقت است که با شراره عشق خود، مشعل شریعت را فروزان کرد و فرا راه رهروان طالب سیمرخ قرار داد تا هفت شهر عشق را از طلب تا فقر و فنا، منزل به منزل طی کنند. از میان آثار وی منطق الطیر، وجوه مشترک بیشتری با بهشت گمشده میلتون دارد. منطق الطیر بیان احوال پرندگانی است که از دامگه‌های وسوسه‌های گران سنگ دنیایی خود را رها ساخته و به سوی پادشاه خود باز می‌گردند تا در آستان او پناه جوید. پیش از عطار، دیگران به ویژه ابن سینا و احمد غزالی نیز این سفر جادویی را به زیبایی تصویر کشیده بودند. بی آنکه همچون عطار به توصیف واقعیت‌گرا از احوال پرندگان از یک سو و به کارگیری تمثیل‌های گوناگون و بسیار از سوی دیگر مبادرت ورزند. منطق الطیر از نظر زمانی پیشینه تاریخی بیشتری نسبت به کتاب میلتون دارد؛ ولی متأثر از اندیشه قرآنی و نظام گفتمانی عرفان اسلامی با زبانی رمزی سفری روحانی را روایت می‌کند که پایانی درخشان و امیدآفرین دارد. جان میلتون (John Milton) شاعر انگلیسی در دسامبر ۱۶۰۸ متولد شد و جهان او را با اثر شگرفش «بهشت گمشده» (Paradise Lost) می‌شناسد. این اثر در قرن هفده (۱۶۶۷ م.) یعنی بعد از دوران رنسانس یا نوزایی (قرن چهاردهم م.) که الهیات از علوم انسانی تفکیک می‌شود؛ نوشته شده است. در آن زمان متون کتب مقدس به عنوان مرجع‌های ارزشمند و درخور توجه مورد پژوهش و واکاوی قرار نمی‌گرفته است. با وجود این میلتون تحت تأثیر دوران خود، کتاب مقدس انجیل را مورد بی‌مهری قرار نداده است. کتاب منظوم «بهشت گمشده» از شاهکارهای ادبیات انگلیسی است، درباره سرپیچی آدم از فرمان خداوند و اخراج او از بهشت می‌باشد و در طی آن میلتون با بیانی شیوا و عباراتی دلکش علت سقوط آدم یعنی اغوای شیطان را که به صورت مار بر وی ظاهر می‌گردد، ذکر می‌کند. شیطان که از فرمان خدا روی گردانیده با گروهی از فرشتگان و همکاران خود از آسمان رانده و به اعماق دوزخ فرستاده می‌شوند. میلتون در سرودن بهشت گمشده در طرح و ساختمان اثر از کتاب مقدس، تلمود، همچنین از آثار حماسی ایلیاد، اودیسه، انئید، تراژدی یونان کهن، رنسانس ایتالیا و آثار فرانسوی و انگلیسی و ... تأثیر پذیرفته است. (فلانگان، ۱۳۸۵: ۱۴-)

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

۱۲) جان میلتن با نوشتن کتاب دیگری به نام «بهشت بازیافته» (Paradise Regained)، راجع به بازگشت حضرت مسیح (ع) برای نجات بشریت، افزون بر تکمیل کاستی‌های «بهشت گمشده» و تکمیل آن، قوس نزولی هبوط آدم از بهشت را با قوس صعودی بازگشت به بهشت، کامل می‌کند. ولی در این تحلیل تطبیقی مبنای پژوهش، جست‌وجو در دو کتاب منطق الطیر و بهشت گمشده است. به نظر می‌رسد که دیدگاه‌ها و آرای جان میلتن و عطار در مورد موانع بر سر راه تا حدودی نزدیک به هم است که مهم‌ترین آن موانع پیروی از نفس اماره و شیطان رانده شده و دوری از اندیشه‌های متعالی است که سبب هبوط حضرت آدم از بهشت جاودان شد. در واقع جایگاه والای آدم در نزد خداوند، سبب حسادت شیطان و باعث اغفال آدم از سوی وی شد. ما با دو آفریننده اثر داستانی مواجه هستیم که یکی با به‌کارگیری لحن طنز (منطق الطیر)، آن را از اثر دیگری (بهشت گمشده) که روح تراژدی در آن موج می‌زند؛ متفاوت می‌کند.

۱-۱- بیان مسأله

منطق الطیر عطار نیشابوری و بهشت گمشده جان میلتن از متون فاخر ادبی در دو دوره زمانی متفاوت هستند که اندیشه حرکت، جستجو و بازگشت به دوران درخشان بهشت برین و همجواری با درگاه حق تعالی یکی از درونمایه‌های مشترک هر دو اثر است. افزون بر اینکه کاربرد زبان سمبولیک جهت طرح داستانی است که از یکسو در واقعیت ریشه دارد و از سوی دیگر با ذهن خلاق دو شاعر برجسته، عطار و جان میلتن رنگ و بوی دیگری پیدا می‌کند. همسویی‌ها و ناهمسویی‌های نگرش‌های عطار و جان میلتن، درباره موانع بازدارنده انسان، شیوه شخصیت‌پردازی در هر دو اثر و فاصله حقیقت تا مجاز بر مبنای چه عواملی تعیین می‌شود؟

۱-۲- پیشینه تحقیق

از جمله مقالاتی که مشابه با این موضوع نوشته شده‌اند: «بررسی تطبیقی شاهنامه فردوسی و بهشت گمشده جان میلتن» است که به مقایسه این دو اثر می‌پردازد. (فتحی، ۱۳۹۳) «انسان، شیطان و خدای میلتن و مولانا» به رابطه انسان و شیطان و خداوند از دیدگاه مولانا می‌پردازد (مجرییان و نصر اصفهانی، ۱۳۹۲: ۷۲-۵۵). «اقبال و میلتن» که نگرشی سنجشی به سقوط و شخصیت شیطان در بهشت گمشده میلتن بر مبنای شعرهای اقبال دارد توسط محمدحسین ساکت ترجمه شده است (عبدالواحد، ۱۳۶۶: ۲۶۲ - ۴۳۷). مقاله «بررسی تطبیقی ظرفیتهای بازسازی از ارداویرافنامه

در مقایسه با متن و بازی از کمدی الهی دانتی، با توجه به شباهت‌های ساختاری و محتوایی میان این دو اثر، به این موضوع پرداخته‌است که بخش‌هایی از این دو روایت قابلیت اقتباس جهت تولید بازی رایانه‌ای را خواهند داشت (پورشبانان، ۱۳۹۷: ۱۲۴-۱۰۴). همچنین در زمینه تحلیل تطبیقی مقاله «به سوی تعریفی تازه از ادبیات تطبیقی و نقد تطبیقی» به تفاوت‌های دو رویکرد ادبیات تطبیقی کلاسیک و نوین تحت تأثیر نظریه‌های نشانه‌شناسی، روایت‌شناسی، پسااستخارگرایی، پسااستعماری و مطالعات فرهنگی... پرداخته‌است (نجومیان، ۱۳۹۱).

۳-۱- اهداف و ضرورت تحقیق

آگاهی نسبت به ساختار دو اثر بدون حذف نقش ذهن خیال‌پرداز دو مؤلف در تولید محتوا و شناخت تفاوت‌های فرهنگی برگرفته از تفاوت متون مقدس قرآن و انجیل، از جمله اهداف این تحقیق است. توجه به پژوهش‌هایی که تاکنون تاحدودی شبیه، ولی متفاوت با موضوع این مقاله، انجام گرفته‌است؛ ضرورت این تحقیق را بیشتر اثبات می‌نماید. نگارندگان در این جستار به لحاظ مفاهیم جدید تحلیل تطبیقی، از این مقالات هم به ضرورت بهره‌گرفته‌اند.

۴-۱- روش تحقیق

بر مبنای تحلیل تطبیقی نوین، ضمن تفکیک همسانی‌ها و ناهمسانی‌های دو اثر، به جایگاه فاخر ادبی هر دو اثر اذعان داریم و به هیچ وجه درصدد اثبات برتری یکی و طرد دیگری و یا لزوم همسانی و هضم یکی در دیگری نیستیم و با توجه به فاصله زمانی بسیار و ناهممانندی‌هایی که میان این دو کتاب وجود دارد؛ نگارندگان به دنبال روش تحلیل بینامتنی که یک اثر متأثر از اثر دیگر باشد، نیستند و چنین شیوه‌ای در این جستار موضوعیت ندارد؛ ولی مشابهت‌های ذکر شده، بهترین دلیل برای تحلیل این آثار فاخر ادبی و فرهنگی است که مخاطبان بسیاری را معطوف به خود کرده‌است. کاربست اصلی این پژوهش، خوانش دقیق دو متن در حدّ وسع مقاله، فارغ از هر نوع ارزشگذاری می‌باشد.

۲- مبانی نظری تحقیق

تحلیل تطبیقی نوین از بنیان‌های اساسی این جستار است. طه ندا در تعریف مفاهیم ادبیات تطبیقی می‌نویسد: «مطالعه ادبیات تطبیقی به معنای توصیف فرآیند انتقال از یک ادبیات به ادبیات دیگر است. این انتقال از جنبه‌های گوناگون قابل بررسی است؛ از جمله: ۱- انتقال الفاظ یا موضوعات یا

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

شیوه‌های طرح موضوع از سوی نویسندگان. ۲- انواع ادبی و قالب‌هایی که اهل ادب از آن برای تعبیر مقصود خود استفاده می‌کنند؛ مانند قصیده، رباعی، مزدوج، قصه، نمایشنامه، مقاله و ... ۳- انتقال احساسات و عواطف از ادیبی به ادیب دیگر؛ چنانکه موضوعی واحد در روحیه کسی تأثیر گذاشته و دیگری نیز همان تأثیر را پذیرفته باشد. ۴- انتقال اندیشه معینی از یکی به دیگری. در مطالعات تطبیقی حدفاصل میان دو ادب، زبان است. در واقع، تفاوت زبان شرط انجام گرفتن این مطالعات در ادبیات است. آثار ادبی که در یک زبان نوشته می‌شوند، هرچند بر یکدیگر تأثیر گذاشته باشند، به تنهایی موضوع ادبیات تطبیقی نیستند و مقایسه میان دو ادیب در یک زبان نیز از حوزه ادبیات تطبیقی خارج است» (ندا، ۱۳۸۳: ۹). شاید بهتر باشد نگرش تازه‌ای به ادبیات تطبیقی افکنده شود. نجومیان در مقاله‌ای با عنوان «به سوی تعریفی تازه از ادبیات تطبیقی و نقد تطبیقی»، به تفاوت‌های دو رویکرد ادبیات تطبیقی کلاسیک و نوین تحت تأثیر نظریه‌های نشانه‌شناسی، روایت‌شناسی، پساساختارگرایی، پسااستعماری، مطالعات فرهنگی... پرداخته است. ظاهراً نظریه مرگ رشته ادبیات تطبیقی به دلیل مرزبندی‌های متفاوت میان خود و دیگری از سوی اسپواک (Spivak) مطرح شده است. وی با انتقاد از رویکرد اروپامحور که بر ادبیات تطبیقی کلاسیک مسلط بود، پیشنهاد می‌کند که امروزه باید ادبیات تطبیقی را از محدوده تنگ چند کشور و زبان اروپایی فراتر برد و آن را به ویژه به کشورهای آسیایی و هویت‌های چندگانه اسلامی پیوند داد. (نجومیان، ۱۳۹۱: ۱۱۷) «اسپواک ایده سیاره‌واری را در تقابل با جهانی‌شدن - که در همه جا ارزش‌ها و نظام یکسانی از تبادل را تحمیل می‌کند - مطرح می‌کند... برای اسپواک بینش «سیاره‌ای» بر دیگری و تفاوت استوار، در برابر بینش «جهانی» است که بر تشابه و یکسانی تأکید دارد.» (همان: ۱۱۸) وی در تعریف این نگرش نوین می‌نویسد: «چرخش مهمی که شاهد آنیم، چرخش گفتمانی و فرهنگی است، به این صورت که نسبت ما با «دیگری» دگرگون شده است. جهان به گونه سنتی خود، بر اساس پارادایم دوگانه «خود» و «دیگری»، تعریف می‌شد. عدم امکان شناخت و ارتباط با دنیای بیرون از فضای آشنا و امن انسان دوران گذشته، او را بر این می‌داشت تا از «دیگری»، یا معیاری برای زندگی خود بسازد و یا او را به تمامی نفی کند. اما جهان امروز با در دسترس قرار گرفتن رسانه‌های جهانی و فراملی، دعوت دیگری به دنیای خود است. در این جهان انسان‌ها به دنبال نفی مطلق «دیگری» (طرد) یا همسان‌سازی بی‌چون و چرا با او (تشابه) نیستند. «دیگری» با تمام تفاوت خود، درون متن فرهنگی آشنا وارد می‌شود و آن را غنی‌تر می‌کند.»

(نجومیان، ۱۳۹۱: ۱۲۰) این جستار نیز مبتنی بر این نگرش نوین؛ از یکسو بر اساس بینش سیاره‌ای یعنی نگرستن به تفاوت‌ها، بدون نفی دیگری و از سوی دیگر مبتنی بر شباهت‌ها بدون الزام همسان‌سازی با دیگری است.

۱-۲- همسویی‌های دو اثر

همسویی‌های برجسته میان این دو اثر، بعضی همچون گزینش عدد خاص در معنای نمادین و زبان سمبولیک، مربوط به ساختار متن و بعضی مانند ستایش پیام‌آوران شریعت الهی و نفس‌ستیزی، به درون‌مایه آنها مربوط است که به اختصار بیان می‌گردد.

۱-۲-۱- گزینش عدد خاص در معنای نمادین

عطار مراحل را که طی آنها جهت رسیدن به کمال ضروری است؛ هفت مرحله طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحید، حیرت و فقر و فنا برمی‌شمارد. (ر.ک به عطار، ۴۱۳-۳۸۱) بدون شک گزینش عدد هفت برای طی مراحل کمال، بدون سبب نبوده است و باید ریشه آن را در باورهای فکری عطار جستجو کنیم که برگرفته از آیاتی از قرآن است. مثلاً حتماً فلسفه‌ای برای لزوم هفت بار طواف به دور خانه کعبه یا هفت جایی از جسم انسان در تماس با زمین هنگام سجده یا هفت سلام خداوند به پیامبران و بهشتیان در آیات (۵۸/یس)، (صافات/۱۰۹، ۷۹، ۱۲۰، ۱۳۰) و (۷۳/زمر) و... باید وجود داشته باشد، که هنوز به‌طور کامل رمزهای آنها برای ما روشن نشده است؛ ولی قداست آنها را از درون درک می‌کنیم. میلتون بهشت گمشده را در دوازده دفتر سروده است که این عدد، قطعاً نمادی از حواریون حضرت مسیح است که به همین تعداد بوده‌اند (ابن‌عاشور، بی‌تا، ج ۳: ۱۰۵). قرآن کریم حواریون را به عنوان الگویی برای مسلمانان معرفی می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لَلخَوَارِئِينَ مَن أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ ۗ قَالَ الخَوَارِئُونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ ۗ فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ ۗ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ» (۱۴/صف) و حتماً این عدد در نظر میلتون به دلیل ریشه در باورهای دینی مسیحیت، مقدس بوده است. از این رو یکی از همانندی‌های دو اثر، گزینش عدد خاص در معنای نمادین است. (ر.ک میلتون، ۱۳۸۱: ۱۱۳۳-۴۷۷)

۱-۲-۲- زبان سمبولیک

عطار با سرودن «منطق الطیر» خاتم رساله الطیرها، مشعل سمبولیسم شرق را جاودانه برمی‌افروزد و

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

از این جهت عرصه جولان اندیشه مولوی را تنگ می‌نماید. شاید سبب روآوردن مولوی در مثنوی به تمثیل این باشد که عطار این نوع شعر با زبان رمزگرایانه را به اوج کمال رسانده است. (حجازی، ۱۳۸۵: ۶۶) بهترین کارهای ادبی آنهایی هستند که در یک حالت اسرارآمیز باقی می‌مانند و موجبات تفسیرهای متعدّد را فراهم می‌نمایند. از نظر کارن برنادو (Karen Bernado) علت اینکه تمثیل مذهبی عموماً کمتر خرسند می‌کند تا داستان کتاب مقدّس همین است. (همان: ۶۶) عطار برای تبیین دیدگاه‌های عرفانی خود، به گونه‌ای متکی به نظام و سنت عرفانی پیش از خود است و گزاره‌های پیشین عرفانی، تأثیراتی را بر جهان‌بینی او گذاشته است که نمودهایی از آن در منطق الطیر دیده می‌شود. بر اساس همین اثرپذیری‌هاست که فهم این اثر در گرو مطالعه متون متقدّم و متأخّر و بررسی چگونگی شکل‌گیری گفتگو میان منطق الطیر و آنهاست. اعتقاد به عالم غیب و اینکه این عالم حسّی، سایه‌ای از آن عالم است و اینکه سرانجام، هر ظاهری باید به باطنی حوالت دهد یکی از مهم‌ترین عناصر رمزپردازی در متون عرفانی است. مهم‌ترین الگویی که متون عرفانی، از جمله منطق الطیر، مستقیم و غیر مستقیم با آن گفتگو دارند، قرآن است. قرآن ابر متنی است که این متون سندیت و اعتبار مفاهیم خود را به واسطه ارتباط با آن کسب می‌کنند. چنین بینشی در منطق الطیر نیز صدق پیدا می‌کند. مهم‌ترین گزینه‌ای که در ابتدای امر، مکالمه و گفتگو را مورد تأیید قرار می‌دهد، عنوان «منطق الطیر» است که از آیه «...و قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِّمْنَا مَنطِقَ الطَّيْرِ و اوتینا من کلّ شیءٍ اِنَّ هَذَا لَهُو الْفَضْل الْمِیْن» و سلیمان گفت: ای مردم! معرفت و آگاهی به زبان و منطق الطیر پرندگان را به ما آموخته‌اند و از هر چیزی [که به پیامبران و پادشاهان داده‌اند] به ما عطا کرده‌اند، یقیناً این امتیاز و برتری آشکاری است. (نمل/۱۶)؛ اخذ شده است. علاوه بر آن، مضامین و مفاهیم قرآنی که در قالب آیات و روایات موجود در منطق الطیر ذکر شده است، بنیان و خاستگاه دینی و قرآنی این اثر را تأیید می‌کند (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۲: ۱۰۱-۱۰۲).

مرحبا ای هدهد هادی شده	در حقیقت پیک هر وادی شده
ای بسرحد سبا سیر تو خوش	با سلیمان منطق الطیر تو خوش
دیو را در بند و زندان بازدار	تا سلیمان وار باشی رازدار
دیو را وقتی که در زندان کنی	با سلیمان قصد شادروان کنی

(عطار، ۱۳۷۴: ۲۲)

عالم تجلی صفات حق تعالی است؛ اگر قهر و غضب است صفات جلالی اوست و اگر لطف و مهر است، صفات جمالی او، زندگی آدمیان با عشق معنا پیدا می‌کند، زیرا خداوند انسان را برای عشق‌ورزیدن آفریده است و خود او این عشق را به بندگانش ارزانی داشته است. تجلی حُسن پروردگار است که در منطق الطیر عطار با رمزوارهٔ پر سیمرغ بیان می‌شود: (پورنامداریان، ۱۳۹۳: ۱۴).

ابتدای کار سیمرغ ای عجب
 جلوه‌گر بگذشت بر چین نیمه شب
 در میان چین افتاد از وی پری
 لاجرم پرشور شد هر کشوری
 هر کسی نقشی از آن پر برگرفت
 هر که دید آن نقش، کاری درگرفت
 (عطار، ۱۳۷۴: ۴۱)

بهشت گمشده از ماجرای نخستین نافرمانی انسان حکایت دارد و از میوهٔ شجرهٔ ممنوعه که با طعم مرگبارش بهشت و سعادت از دست رفت و مرگ و غم به جهان آمد. میلتن در سرودن بهشت گمشده در طرح و ساختمان اثر از کتاب مقدس، تلمود، هم‌چنین از آثار حماسی ایلید، اودیسه، انئید، تراژدی یونان کهن، رنسانس ایتالیا و آثار فرانسوی و انگلیسی و ... سوده برده است. هم‌چنین در سرودن بهشت گمشده به معارف، افسانه‌ها و اشعار کهن و سده‌های میانه و دوران رنسانس نظر داشته. البته این چنین اشارات و تلمیحات بسیار به منابع تاریخی- اساطیری و معارف، نه برای آرایش صرف کلام، که بخشی از بافت منظومه است. بهشت گمشده حماسهٔ عظیمی است در قالب شعر سپید که جزء نادرترین منظومه‌های جهان است که از دانشی گسترده سرشار شده و بی‌تردید ثمرهٔ کشاکش و تحولات درونی میلتن به عنوان یک وارث سنت‌های رنسانس در یک پیرایشگر مؤمن نیز هست (تراویک، ۱۳۷۳: ۱۰۰-۱۰۰۷). هدف اصلی میلتن در سرودن این، تعظیم و تقدیس حضرت عیسی (ع) و تأیید و اثبات «تثلیث» است. به عبارت دیگر، تفسیر و تأویل اولین جملات انجیل یوحنا، به زبان سمبولیک، یعنی بیان اعتقاد مسیحیان به ازلی و ابدی بودن حضرت عیسی (ع) است، به عنوان پسر خدا یا کلمه‌ای که همواره در نزد خدا بوده و از او جدا نبوده است. «در ابتدا کلمه بود، و کلمه نزد خدا بود و کلمه خدا بود و همان در ابتدا نزد خدا بود و همه چیز به واسطهٔ او آفریده شد و به غیر از او چیزی از موجودات وجود نیافت». (میلتن، ۱۳۸۳: ۵۳۰). فرای در خصوص زبان رمزی کتاب مقدس می‌نویسد: «کتاب مقدس سرشار از استعاره است، اما مثل شعر استعاری نیست؛ ادبی و شاعرانه است بی‌آنکه از آثار ادبی

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

باشد.» (فرای، ۱۳۸۸: ۳۷۳) وی در تبیین این نوع زبان از اصطلاح «کریگما» (Kerigma) یا ابلاغ استفاده می‌کند که «حاصل آن چیزی است که در سنت به وحی معروف است و آن حاملی است برای ابلاغ پیام از مبدأ عینی به مقصدی ذهنی» (همان: ۳۷۳).

۳-۱-۲- ستایش پیام‌آوران شریعت الهی

در منطق الطیر پس از ستایش عظمت کبریایی پروردگار، عطار وظیفه اخلاقی و دینی خود می‌داند که به نمایندگی از جامعه به توصیف انسان‌های برگزیده خداوند که از طرف ایشان مبعوث شده‌اند و برای راهنمایی و ارشاد بشر و همچنین واسط میان خدا و بنده می‌باشند، پردازد. زیرا در هر مذهب و آیینی پیام‌آوری برای شفاعت انسان داوطلب می‌شود و خویشان را تا مرز قربانی شدن به جهت اشتباهات پیروان، پیش‌می‌برد تا ایشان را از نابودی کامل برهاند. پس به پاس این ایثار و از خودگذشتگی به نعت و ستایش ایشان از جمله پیامبراکرم (ص) می‌پردازد؛ هرچند که در طبعه بسیاری از دیوان‌های شعری گذشته، این امر مرسوم بوده است:

خواجه دنیا و دین گنج وفا	صدر و بدر هر دو عالم مصطفی
آفتاب شرع و گردون یقین	نور عالم رحمه للعالمین
پیشوای این جهان و آن جهان	مقتدای آشکارا و نهان
مهمترین و بهترین انبیاء	رهنمای اصفیاء و اولیاء

(عطار، ۱۳۷۴: ۱۴-۱۵)

جان میلتن پس از اشاره به قدرت و عظمت خداوند و خلق جهان آفرینش، همچنین چگونگی خلقت آدم و حوا، به وجود مقدس مسیح به عنوان پیام‌آور و شفاعت‌گر گناه انسان بر مبنای عقیده به تثلیث، اشاره می‌کند: «آه! پسر... با تنزل در طبیعت بشری، هرگز نه از میدان طبیعت خود، خواهی کاست، نه به درجه پستی و حقارت تنزل خواهی یافت! زیرا، هر چند بر تختی جلوس کرده‌ای! که در بالاترین سعادت ممکن جای دارد، و به اندازه پروردگارت و در جوار او، از سعادت و نیکبختی الهی بهره‌مندی، لیک به دلیل آن که همه چیز را ترک خواهی گفت تا جهانی را از نابودی کامل نجات بخشی.. بدین‌سان در اینجا، همزمان به عنوان خدا و بشر حکومت خواهی کرد، و همزمان پسر خدا و پسر بشر خواهی بود» (میلتن، ۱۳۸۱: ۶۴۴-۶۴۵).

۴-۱-۲-نفس ستیزی

منظور از نفس، همان نفس اماره است که رهن آدمی از صراط مستقیم می باشد. در منطق الطیر، عطار از زبان هدهد، عذر بسیاری از مرغان را ناشی از اسارتشان به دست نفس می داند که در صورت تسلط بر آن، همچون داوود توانایی فوق العاده‌ای در پیمودن راه عشق و همدلی با موجودات را پیدا خواهد کرد:

چند پیوندی زره بر نفس شوم
همچو داوود آهن خود کن چو موم
گر شود این آهنت چو موم نرم
تو شوی در عشق چون داوود گرم
(منطق الطیر، ۱۳۷۴: ۳۶)

میلتون معتقد است: «خداوند به بشر فرمان داده است تا همراه مراقب باشد و پیوسته استوار باقی بماند تا مبدا با چیزی فریبنده و زیبا که ظاهری خوب و شایسته دارد، غافلگیر گردد و دستوراتی نادرست صادر کند و اطلاعاتی غلط به اراده ارائه نماید تا به انجام دادن کاری و ادارش سازد که خدای متعال آن را اکیداً ممنوع فرموده است.» (میلتون، ۱۳۸۱: ۹۵۳) همچنین ادعان می دارد که انسان به عنوان مقام خلیفه الهی می تواند به راستی و حقیقتاً موجب لذت و خشنودی پروردگارش گردد، به شرطی که تابع فرامین الهی باشد، نه نفس سرکش و خودخواه خویش، آنگاه یقیناً خداوند مقام الهی به مخلوقش عنایت خواهد نمود و او را به هر میزان از همدلی و وحدتی که بدان مایل باشد، ارتقاء می بخشد! البته شایستگی این مقام را خداوند با بخشیدن هوش و شعور منحصر به فرد و خاصی به آدم تضمین می کند: «همچنان که او سخن می گفت، همه حیوانات و پرندگان نزدیک آمدند. دو به دو، متواضعانه و با حرکاتی تملق آمیز. زانو بر زمین نهادند و هر پرنده بر بال خود فرود آمد. نام آنها را همچنان کز مقابل می گذشتند، بر زبان می راندم و به خوبی طبیعتشان را درک می کردم. بس عظیم بود، ناگه دانشی که خدای متعال به هوش و شعور من عطا کرده بود.» (میلتون، ۱۳۸۱: ۹۱۶)

۲-۲-ناهمسویی های دو اثر

۱-۲-۲-شیوه شخصیت پردازی

جان میلتون در حماسه مشهور خود چهره‌ای چند بعدی و چند معنایی از شیطان را به تصویر می کشد. در حقیقت، شیطان ترکیبی از صفات قابل تحسین و مشتمز کننده می باشد. شکوه و

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

جلال خیره کننده، لجاجت و سماجت بر حقانیت خود، اعتماد به نفس، فخر و مباهات، عدم پذیرش شکست، رهبری کاریزماتیک، (charismatic analysis) هوشیاری و زیرکی، مقاومت و ایستادگی در امتناع مصرانه از پذیرش راه راست، انتخاب آگاهانه شرّ و پلیدی، فساد تدریجی، اخلاقی و جسمی، حسادت، غرور و تکبر، قدرت و جاه‌طلبی خصوصیات هستند که در کنار هم شیطان را تبدیل به شخصیتی پیچیده و مبهم می‌کند. به دلیل همین پیچیدگی‌ها و تناقض‌ها شخصیت شیطان در بهشت گمشده موضوعی مناسب برای مطالعه بنیان‌فکنانه است. در این بنیان‌فکنی، شخصیت شیطان پویا، پیچیده و متناقض جلوه‌گر می‌شود و این ابهام شخصیتی تا آنجا پیش می‌رود که تعیین ماهیت واقعی وی را امکان‌پذیر می‌سازد. بدین ترتیب نمی‌توان همه معانی و تعابیر مختلف از این شخصیت را در بهشت گمشده یکجا قبول و یا مردود دانست. به عبارت دیگر رسیدن به معنا و مفهومی که مورد توافق همگان باشد، میسر نیست (همان: ۱۸۳-۱۸۰). در بهشت گمشده ما با تنوع شخصیت روبرو هستیم. شخصیت‌ها بعضی عینی، بعضی انتزاعی و به لحاظ معنوی به سه گروه تقسیم می‌شوند: شخصیت‌های روشن، شخصیت‌های میانه‌رو، شخصیت‌های تاریک. علاوه بر تأثیر ریشه‌های اساطیری و نمادینگی مفاهیم بهشت گمشده در شخصیت‌دهی به آنها، میلتن، این ترفند ادبی را به صراحت در مورد سه مفهوم کیاس، مرگ و گناه نیز به کار برده است. در واقع این سه مفهوم، «شخصیت‌های مجازی بهشت گمشده» به شمار می‌آیند. (همان: ۱۴۸).

الف- شخصیت‌های روشن

شخصیت‌هایی که دارای ویژگی‌های مثبت و بی‌آلایشی هستند. گرایش به سمت نیکی و اعمال به هنجار دارند. به دلیل کثرت شخصیت‌ها در بهشت گمشده به بعضی اشاره می‌شود:

خداوند: قادر متعال، واقف بر همه چیز و حاضر در همه جا، اوست که جهان را خلق می‌کند و آن را فرمانروایی می‌کند. نزدیک شدن به او غیر ممکن است، پوشیده از نور («خداوند نور است» انجیل یوحنا، باب اول، آیه ۵) غیر قابل مشاهده است و شناخت کامل او بعد از هیوط برای انسان غیر ممکن می‌شود. عاقل نامتناهی، دانای کلّ و قادر مطلق. صفات ثبوتیه‌اش (خلقت، عشق جهانی، عدالت و بخشش) در انسان دمیده شده و در پسر که در هیأت انسان درآمده تجلی می‌کند. از نوع انتزاعی است.

-**پسر:** در بهشت گمشده پسر خداست که هنوز به عنوان مسیح زاده نشده؛ شبیه یا هم مرتبه با خدا نیست، اما چنان به او نزدیک است که فهم بشر توان دریافت آن را ندارد. او به فرمان خدا در محدودیت زمانی آشنا برای انسان قرار داده شد، اما نه جاودانه با خدا. گاهی اوقات خدا خطاب می‌شود. (مثلا در آفرینش) اما قدرتش از جانب خدا به او عطا شده است. در کتاب دهم او را برای داوری انسان بر می‌گزیند تا از گناه آدم و حوا نزد خدا شفاعت طلبد. این شخصیت از نوع عینی است.

- **آدم:** پدر تمام انسان‌ها، اولین و بهترین انسان‌ها، آفریده از «خاک مقدس زمین» آن که قبل از هبوط قادر به سخن گفتن با خدا، غذا خوردن با فرشتگان، بلند بالا، خوش ترکیب، راست قامت و جذاب بود. در کتاب هشتم قصه تقاضای وی از خداوند برای خلق حوا و اجابت این خواسته روایت می‌شود.

-**حوا:** مادر کل بشر، زیباتر از تمام زنانی که بعد از او به دنیا آمده‌اند. خداوند او را از دنده آدم آفرید تا همراهی برای او باشد و برایش فرزندان به دنیا بیاورد. از لحاظ اخلاقی و جسمانی ضعیفتر از آدم اما بی نهایت زیباست. در کتاب چهارم خوابی می‌بیند که مسبب آن شیطان بوده و از پیش خبر از هبوط آدم و حوا می‌دهد.

-**جبرئیل:** فرشته که مسئولیت نگهبانی دروازه بهشت را بر عهده دارد. برای یافتن شیطان جست و جو می‌کند و او را در کنار گوش حوا دستگیر می‌کند. از لحاظ مقام نسبت به میکائیل در مقام دوم قرار دارد. بعدها آمدن حضرت مسیح را به حضرت مریم بشارت می‌دهد. دارای ویژگی انتزاعی محور است.

-**میکائیل:** سردسته سپاه فرشتگان مقرب که در جنگ بهشت شمشیر قدرت را در برابر دشمنان خداوند حمل می‌کند. بعد از هبوط بر آدم نازل می‌شود تا با آدم درباره آینده تاریخ بشر سخن بگوید. در مقایسه با رافائل جدیدش کمتر است. همانند جبرئیل ویژگی انتزاعی دارد.

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

- **رافائل (Raphael):** او را «فرشته والامقام مهربان» و «روح خون گرم» می‌نامند. او ملاقات دوستانه‌ای با آدم و حوا فراهم می‌سازد که در آن به بازگویی روایت جنگ در بهشت می‌پردازد و آدم و حوا را نسبت به نقشه شیطان که برای گمراه کردن آنان طراحی شده است، آگاه می‌سازد، نسبت به میکائیل سختگیرتر است و از این نظر در نقطه مقابل او قرار دارد. بعد از هبوط، آدم و حوا را ملاقات می‌کند. از شخصیتی انتزاعی برخوردار است.

- **یورانیا (Urania):** الهه شعر و هنر مسیحی میلتن است. کسی که میلتن به او توسل می‌جوید تا در سرودن بهشت گمشده به او یاری رساند. در عصر میلتن اعتقاد بر این بود که این الهه، الهام بخش موسی در نوشتن تعدادی از کتاب‌های عهد عتیق بوده است. چون وجود خارجی ندارد، بنابراین ویژگی انتزاعی دارد (فلانگان، ۱۳۸۵: ۱۷-۲۴).

ب- شخصیت‌های میانه‌رو

شخصیت‌هایی که ذاتشان تمایلی به سمت بدی و اعمال ناپه‌نجا ندارد، ولی توسط شیطان فریفته می‌شوند و کارهایی خلاف دستورهای خداوند انجام می‌دهند و در واقع در دو طرف خیر و شر بلا تکلیف می‌مانند و جهشی دو سویه دارند، که عبارتند از:

- **ابدی‌ئل (Abdiel):** یکی از فرشتگان وفادار به خداوند که جزو سپاهیان شیطان بود و بعد از هبوط فرشتگان، به مبارزه طلبیدن شیطان و شکست او در جنگ بهشت، نماد اطاعت و خدمت از روی اختیار باشد. انتزاعی محور است.

- **یوری‌ئل (Uriel):** او فرشته‌ای مقرب، نگهبان خورشید و یکی از هفت ملکی است که در کنار تخت خدا می‌ایستد. کسی است که در کتاب سوّم توسط شیطان که به هیأت مبدل درآمده، فریفته می‌شود، اما در کتاب چهارم به هویت واقعی شیطان پی می‌برد. دارای ویژگی انتزاعی است.

ج- شخصیت‌های تاریک

دارای ویژگی‌های دشمن‌ستیزانه و قلبی پر از کینه و ناخالصی در وجودشان موج می‌زند. این شخصیت‌ها به طور آشکار مخالفت خود را با قوانین الهی بروز می‌دهند که عبارتند از:

- **شیطان:** این اسم به معنای «خصم» است. در واقع دشمن خدا، تجسم شرّ، به وجود آورنده شرّ قبل از خلقت جهان، پدر گناه و مرگ. از جانب خدا حکم می‌شود زنده بماند و به خاطر نشان

دادن عزت و اعتبار نیکی به او اجازه عمل داده می‌شود. در گذشته از والامقام‌ترین فرشتگان بهشت بوده است که در آن هنگام لوسیفر نام داشت. («حامل نور»). اما گروهی از فرشتگان را برای مبارزه و شورش علیه خداوند رهبری کرد و دلیل آن حسادتش نسبت به پسر بود. دارای خصلتی انتزاعی است.

- مرگ: تجسم شخصیتی مرگ که سبب به وجود آمدن آن گناه آدم و نیز قسمتی از تمثیل شیطان، گناه و مرگ است. چهره‌ای سایه گونه و مخوف با چهره‌های متفاوت که در او تمام ترس‌ها دیده می‌شود. او در ساخت شاهراهی از دروازه دوزخ به سمت جهان انسان به گناه کمک می‌کند. در حالی که نیزه‌ای را برای کشتن انسان با خود به همراه دارد، در روز رستاخیز به همراه شیطان و گناه از حضرت مسیح شکست می‌خورد. از نسل شیطان و گناه حاصل شده، پس انتزاعی است.

- مامون (Mammon): میلتون دون پایه‌ترین روح را که از بهشت سقوط کرده‌است، مامون می‌نامد. بدین سبب که در بهشت اغلب به جای این که به بالا یعنی خداوند بنگرد به پایین یعنی سنگ فرش‌های طلائی خیره می‌شود. او را به خاطر حرص و طمعی که به ثروت دارد، می‌شناسند. سنگ‌های با ارزش زیرزمینی را پیدا می‌کند و برای ساختن کاخ شیاطین در کتاب اول از آنها استفاده می‌کند. در شور دوزخ بحث او این است که در عوض جنگ با خداوند می‌بایست در جهنم ماند و ثروت آن جا را مالک شد. انتزاعی محور است.

- مولاک (Moloch): فرشته رانده شده که از آن در کتاب اول به عنوان «پادشاه وحشت» نام برده می‌شود، کسی که بچه‌ها به خاطر او قربانی می‌شوند. در شور شیاطین در کتاب دوم از جنگ مستقیم و آشکارا در برابر خداوند دفاع می‌کند. چون محسوس نیست، پس انتزاعی است.

- کیاس (Kiasa): تشخیص بخشی (که میلتون از اسطوره‌ها به وام گرفته است)، از هرج و مرج و بی‌نظمی ذهنی و جسمی، بخشی که خداوند هنگام خلق جهان از آن بهره‌جست. همسر شب و حاکم سرزمین هرج و مرج که در بین بهشت و دوزخ قرار دارد، انتزاعی محور است.

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

-مالسیبر (Mulciber): فرشته رانده شده (میلتون او را از اسطوره‌های کلاسیک وام گرفته) که در کتاب اوّل معمار کاخ دوزخ می‌باشد. چون وجود خارجی ندارد، پس شخصیتی انتزاعی است (فلانگان، ۱۳۸۵: ۱۷-۲۴).

میلتون در شخصیت پردازی بیشتر به شیوه مستقیم و از طریق بیان خصلت‌های اخلاقی پسندیده یا ناپسند عمل کرده است. وی به غیر از پسر (مسیح در بهشت که هنوز زاده نشده است)، آدم و حوا بقیه شخصیتها را انتزاعی به شمار آورده است. حتی برای خداوند نیز شخصیتی انتزاعی در نظر گرفته است که یکی از خطاهای اندیشگانی اوست؛ زیرا خداوند حقیقت مطلق کل هستی و واقعیت غیرقابل انکار است که فراتر از تقسیم بندی عینی و انتزاعی است و قطعاً در این طبقه بندی قرار نمی‌گیرد و به هیچ وجه نامحسوس بودن او به معنای انتزاعی بودن نیست. از سوی دیگر وی تحت تأثیر اندیشه‌های اسطوره‌ای، صفات بشری مثل خشمگین شدن، به خداوند نسبت می‌دهد. که با اندیشه‌های توحیدی مسیحیت تحریف نشده و خاستگاه اندیشه عطار یعنی قرآن منافات دارد. ولی پیروی از هوای نفس، شیطان و نافرمانی خداوند مهمترین موانع راه آدمی برای رسیدن به کمال و بزرگترین دلایل خروج از بهشت و هبوط به زمین در بهشت گمشده است که از این جهات همانندی و همسویی با منطق الطیر عطار دارد.

شخصیت‌ها در منطق الطیر عطار به سه دسته تقسیم می‌شوند:

الف- متعالی: ذات احدیت که سیمرغ نماد همان ذات می‌باشد.

ب- روحانی: هدهد (شخصیت عینی) که نماد انسان وارسته و راهبر سلوک است.

ج- دو بعدی: مرغانی که بهانه گیر هستند و دل در دو سوی عالم فانی و باقی دارند. یعنی مراتب سلوک را برای رسیدن به سیمرغ طی می‌کنند ولی بخاطر سختی‌های راه، عذر و بهانه می‌آورند و همچنین وابستگی به تعلقات دنیوی دارند.

شخصیت پردازی عطار راجع به مرغان به شکل نمادپردازی است. «در منطق الطیر، هر یک از مرغان بیانگر افکار و نماد قشری از جامعه هستند که توصیف آنها مطالعه روان‌شناختی مفیدی از

وسوسه‌ها و خواسته‌های هر طبقه از اجتماع را به نمایش می‌گذارد. هر مرغی در ابتدای راه به طریقی بهانه‌ای می‌آورد تا از رفتن به این سفر سرباز زند. (پورنامداریان، ۱۳۷۴: ۱۶۰) گفتگوهای پرندگان در آغاز و میانه سفر که مبین کشمکش شخصیت‌ها است، نشان‌دهنده این می‌باشد که اکثر مرغان منطق‌الطیر گرفتار یک تضاد شخصیتی هستند. (حجازی، ۱۳۹۰: ۱۷۸).

عطار به شخصیت‌پردازی ظاهری و نامگذاری مرغان دوبعدی در منطق‌الطیر اهتمام می‌ورزد که هرکدام به دلیل وابستگی‌هایی که دارند، انگیزه قوی برای قدم نهادن در مسیر رسیدن به سیمرخ ندارند. هرکدام از این مرغان نماد گروهی از آدمیان هستند که به سبب همین خصلت‌ها و عادت‌های نادرست در راه مانده‌اند. هرچند هدهد با گفتگو، ایشان را متقاعد می‌کند که از پوسته خود خارج شوند و این خصلت‌های غلط را رهاکنند تا به هدف خود نایل شوند. در این مقاله فقط به بعضی از این مرغان اشاره می‌شود.

-**بلبل:** بلبل را در منطق‌الطیر شخصیت جمال‌پرستی می‌یابیم که به قول هدهد به عشق زوال‌پذیر و ملالت‌باری دل‌بسته و بازمانده و از آن رو دچار نوعی افسردگی در اثر صورت‌پرستی شده است.

گفت بر من ختم شد اسرار عشق	جمله شب می‌کنم تکرار عشق
گلستان‌ها پرخروش از من بود	در دل عشاق جوش از من بود
هر که شور من بدید از دست شد	گر چه بس هشیار آمد مست شد

(عطار، ۱۳۷۴: ۴۲)

-**کبک:** در کوه و کمر به دنبال جواهر می‌گردد و نماد مردم زراندوز و حریص به مال و ثروت است.

عشق گوهر آتشی زد در دلم	بس بود این آتش خوش حاصلم
تفت این آتش چو سر بیرون کند	سنگ ریزه در درونم خون کند
آتشی دیدی که چون تأثیر کرد	سنگ را خون کرد و بی‌تأخیر کرد

(همان: ۴۹)

خیلی به شخصیت ممون در بهشت گمشده شباهت دارد. ممون واژه‌ای که از ریشه آرامی می‌آید و به معنای ثروت‌ها و دارایی‌های دنیوی است. ثروتی که همواره بشر را به حرص و طمع

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

می‌کشاند تا جنبه‌های معنوی حیات و هستی خود را از خاطر ببرد. کنایه از شیطانی است که مظهر این ثروت و غنای دنیوی و ناپایدار است. مومن کم اهمیت‌ترین مقام را نسبت به سایر سقوط کردگان آسمانی دارد. زیرا حتی در آسمان، همواره نگاه‌ها و اندیشه‌هایش به پایین خیره بود! (میلتن، ۱۳۸۱: ۵۲۱-۵۲۲).

-همای: «نمودار کسانی است که شیفته نفوذ و اقتدار و تأثیر در اجتماع و امور مملکت می‌شوند و از راه زهد و گوشه‌نشینی می‌خواهند در ارباب جاه نفوذ داشته باشند.» (فروزانفر، ۱۳۵۳: ۳۵۸)

آنکه شه خیزد ز ظلّ پرّ او چون توان پیچید سر از فرّ او؟
کی شود سیمرخ سرکش یار من بس بود خسرو نشانی کار من

(عطار، ۱۳۷۴: ۶۰)

طاووس: «رمز خداپرستانی است که بهشت منتهای آرزوی ایشان است و عملاً هم بهشت حجاب ایشان از رؤیت حق تعالی می‌شود. رابطه طاووس با مار و بهشت در داستان رانده شدن آدم از بهشت شهرت دارد که ابلیس به رهنمونی طاووس در مار خود را پنهان کرد و به درون بهشت درآمد و حوا و آدم را وسوسه کرد تا از شجره ممنوعه بخورند.» (همان: ۱۷۴) همچنین در مطالعات روانشناختی، نماد خودشیفتگی و شخصیت نارسایی است.

بعد از آن طاووس آمد ز رنگار نقش پرّش صد چه بل که صد هزار
گفت تا نقاش غییم نقش بست چینیان را شد قلم انگشت دست
چون بدل کردند خلوت جای من تخت بند پای من شد پای من
کی بود سیمرخ را پروای من بس بود فردوس عالی جای من

(عطار، ۱۳۷۴: ۴۶)

همه این عذر و بهانه‌های مرغان، موانع راه رسیدن به کمال است که در عالم واقعیت دست‌وپاگیر آدمیان شده‌است و در صورت اشتیاق به طیّ این سفر روحانی بایست از اسارت این قید و بندها رهایی بجویند.

۲-۲-۲- فاصله حقیقت تا مجاز

در این مطلب که هر دو اثر داستانی برگرفته از کتاب‌های مقدّس قرآن و عهد جدید است، شکی نیست؛ ولی میزان هم‌سویی با حقیقت و مجاز را فارغ از زبان داستانی باید مورد بررسی قرار داد.

زیرا صرف‌نظر از ذهن خیال‌پرداز هردو شاعر، بسیاری از مطالبی که در متن داستان‌ها گفته می‌شود؛ واقعیت داشته یا دارد. در این مقاله صرفاً به دو مورد در این زمینه اشاره می‌گردد: داستان حضرت آدم(ع) و گناه آغازین.

۱-۲-۲-۲- داستان حضرت آدم (ع)

در منطق‌الطیر داستان حضرت آدم (ع) برخلاف بهشت گمشده میلتون که بسیار مفصل و مبسوط بیان می‌شود و تمام مضمون اصلی کتاب را تحت پوشش قرار می‌دهد؛ بسیار گذرا و محدود به آن اشاره شده‌است. ولی از آنجاکه عطار تحت تأثیر آیات قرآن شعرهای خود را سروده‌است؛ به زبان نمادین قرآن راجع به این داستان می‌پردازیم. «قرآن داستان حضرت آدم را به صورت سمبولیک طرح کرده‌است؛ اما نه این معنا که آدم که در قرآن حکایت او نقل شده، نامشخصی نباشد. قطعاً آدم یک شخص است که وجود عینی و خارجی داشته‌است، بلکه سکونت آدم در بهشت و اغوای شیطان. هیوط آنها و توبه کردنشان... بصورت سمبولیک بیان شده‌است.» (مطهری، ۱۳۷۰: ۵۱۵) در داستان فرزندان آدم و حوا نیز فرموده: «واتل علیهم نبأ ابنی آدم بالحق» (مائده/۲۷) تعبیر حق حاکی از این است که اصل ماجرا حقیقی است. «و بخوان بر آنها به حقیقت حکایت دو پسر آدم (قابیل و هابیل) را».

اصل داستان مکالمه خداوند و ملائکه در مورد حضرت آدم کاملاً حقیقی و به دور از هر نوع زبان مجازی یا اسطوره‌ای است؛ ولی امر به سجده ملائکه از سوی خداوند، تمثیلی است؛ زیرا این امر از دو حال خارج نیست یا امر تشریحی و یا تکوینی است. اشکال امر تکوینی این است که در آن امکان نافرمانی نیست و اراده خداوند به صورت «کن فیکون» محقق می‌شود. مشکل امر تشریحی این است که فرشتگان، اهل تکلیف نیستند؛ بنابراین برای آنان امر و نهی، اطاعت و عصیان و وعده و وعید و بهشت و جهنم تصورناپذیر است.» (همان: ۲۸۸-۲۸۶)

در بهشت گمشده برمبنای اندیشه تخیلی میلتون و نیز براساس تحریفات که به کتاب مقدس ورود پیدا کرده‌اند؛ فرشتگان همچون آدمیان گرفتار احساساتی همچون خشم، حسد، بدبینی و عصیانگری می‌شوند. از این رو به میزان فاصله گرفتن از حقیقت بر جنبه مجازی داستان افزوده می‌شود. در منطق‌الطیر هنگام بیان واقعیت‌هایی که در قرآن ریشه‌دار؛ فارغ از زبان اصلی آن که

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

سمبولیک است؛ به حقیقت نزدیک می‌شود و خیال‌پردازی عطار به ساحت ملکوتی و الهی وارد نمی‌شود؛ بلکه در شخصیت‌پردازی مرغان و اصل سفر ایشان نمود پیدا می‌کند.

۲-۲-۲- گناه آغازین

به روایت میلتن ابتدا حوا تحت تأثیر وسوسه‌های شیطانی از میوه درخت ممنوعه تناول می‌کند و به دلیل تغییر احساس گذشته نسبت به آدم و فزونی عشق خود به او آدم را نیز متقاعد می‌کند که از میوه آن درخت تناول کند. در بخش سوم سفر پیدایش (باب ۱۹-۱۷) است: «سپس خداوند به آدم فرمود: «چون گفته زنت را پذیرفتی و از میوه آن درخت خوردی که به تو گفته بودم از آن نخوری، زمین زیر لعنت قرار گرفت و تو تمام ایام عمرت با رنج و زحمت از آن کسب معاش خواهی کرد» (میلتن، ۱۳۸۳: ۱۵-۹۱۴). در قرآن لغزش از فرمان حق در جهت نزدیک نشدن به درخت ممنوعه، به هردو نسبت داده شده است: «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَ قَلْنَا هَبْطُوا...» (۳۶/بقره)

عطار در تمام ابیاتی که در منطق الطیر راجع به گناه آغازین سخن گفته است؛ بدون اینکه از حوا اسم ببرد، آن را به آدم نسبت می‌دهد که در لفافه منظورش لغزش هردو نفر است. تعلق خاطر ایشان به بهشت، زمینه فریب خوردن توسط شیطان و هبوط ایشان را فراهم کرد؛ ولی با وجود این عزت نفس خود را در پیشگاه حق از دست نداد.

۳- نتیجه

-خاستگاه هر دو اثر کتاب های مقدس آسمانی قرآن و انجیل است. منطق الطیر چه به لحاظ گزینش عنوان که از آیه ۱۶ سوره نمل برگرفته شده است: «و وَرَثَ سَلِيمَانَ دَاوُودَ وَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَّمْنَا مَنَظِقَ الطَّيْرِ وَ أَوْتَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنْ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ» و چه از جهت استعاره مفهومی «سفر» در قرآن که درون مایه اصلی این مجموعه شعر عطار است؛ خاستگاهی قرآنی دارد. الگوی اصلی میلتن نیز دقیقاً مضامین کتاب مقدس انجیل است که البته با خلاقیت و ذوق ادبی وی درآمیخته شده، زبانی خیال برانگیز و جذاب برای آفرینش متن به کار گرفته است.

-زبان هردو اثر رمزی و تأویل پذیر است که افزون بر نقش زیبایی شناختی، زمینه تکثر معنایی و گسترش معرفت نسبت به عالم متافیزیک را فراهم کرده‌اند. از آنجا که این دو اثر به دو زبان متفاوت فارسی و انگلیسی نوشته شده‌اند و هر زبان جایگاه خاص خود را دارد؛ به لحاظ زبان

شناختی، گزینش واژه‌ها، کاربرد واژه‌های باستانی یا مدرن از حوزه این پژوهش خارج است. ولی به طور کلی کاربرد زبان رمزی و تأویل‌پذیر در هر دو اثر یکی از مهم‌ترین همانندی‌ها به‌شمار می‌رود. در منطق‌الطیر هنگام بیان واقعیت‌هایی که در قرآن ریشه‌دار؛ فارغ از زبان اصلی آن که سمبولیک است؛ به حقیقت نزدیک می‌شود و خیال‌پردازی عطار به ساحت ملکوتی و الهی وارد نمی‌شود؛ بلکه در شخصیت‌پردازی مرغان و اصل سفر ایشان نمود پیدا می‌کند.

- میلتون در شخصیت‌پردازی بیشتر به شیوه مستقیم و از طریق بیان خصلت‌های اخلاقی پسندیده یا ناپسند عمل کرده‌است. وی به غیر از پسر(حضرت مسیح)، آدم و حوا بقیه شخصیت‌ها را انتزاعی به‌شمار آورده‌است. حتی برای خداوند نیز شخصیتی انتزاعی در نظر گرفته‌است که یکی از خطاهای اندیشگانی اوست. از سوی دیگر وی تحت تأثیر اندیشه‌های اسطوره‌ای، صفات بشری مثل خشمگین شدن، به خداوند نسبت می‌دهد. که با اندیشه‌های توحیدی مسیحیت تحریف‌نشده و خاستگاه اندیشه عطار یعنی قرآن منافات دارد. ولی پیروی از هوای نفس، شیطان و نافرمانی خداوند مهمترین موانع راه آدمی برای رسیدن به کمال و بزرگترین دلایل خروج از بهشت و هبوط به زمین در بهشت گمشده‌است که از این جهات همانندی و همسویی با منطق‌الطیر عطار دارد.

-هر دو حماسه‌ای مذهبی عرفانی هستند که یکی دغدغه‌های آدمیان را در قالب پرندگان در این جهان خاکی جهت پرواز به عالم ملکوت و مشاهده سیمرخ به رهبری هدهد روایت می‌کند و دیگری از گناه آغازین آدم و حوا با فریب شیطان پیش از هبوط به این عالم پرده برمی‌دارد که نومیثی طولانی را قرین روح و روان آنها کرده که جز با بازگشت به بهشت برین برطرف نخواهد شد. هر چند که صبغه عرفانی منطق‌الطیر برجسته مذهبی بهشت گمشده غالب است.

-در هر دو اثر به موانع بازدارنده آدمی اشاره کرده‌اند با این تفاوت که در بهشت گمشده از هبوط آدم از بهشت و از دست دادن جایگاه متعالی او سخن به میان می‌آید؛ ولی در منطق‌الطیر، از عروج آدمی از زمین و دنیای مادی به سوی بهشت و عالم معنی حکایت می‌کند.

Comparative analysis of Attar's Mantegh-al-tair and Milton's Paradise of lost

- شیوه بیان روایت حضرت آدم(ع) و نسبت دادن گناه آغازین، از جمله نمونه‌هایی است که فاصله حقیقت تا مجاز منطق الطیر عطار و بهشت گمشده میلتون را تا حدودی مشخص می‌کند.

۴- منابع

۱- قرآن مجید.

۲- ابن عاشور، محمدبن طاهر. بی تا. *التحریر والتنویر*. ج ۳. بی جا.

۳- پورشبانان، علیرضا و پورشبانان، امیرحسین. «بررسی تطبیقی ظرفیت‌های بازسازی از ارداویرافنامه در مقایسه با متن و بازی دوزخ از کمدی الهی دانته». *پژوهشهای ادبیات تطبیقی*. دانشگاه تربیت مدرس. دوره ۶. شماره ۴. زمستان. صص ۱۲۴-۱۰۴. ۱۳۹۷.

۴- پورنامداریان، تقی. *رمز و داستان های رمزی در ادب فارسی*. تهران: علمی و فرهنگی. ۱۳۹۳.

۵- تراویک، باکتر. *تاریخ ادبیات جهان*. ترجمه عربعلی عباسی. تهران: فرزانه روز. ۱۳۷۳.

۶- جوادی آملی، عبدالله. *تفسیر تسنیم*. چاپ هفتم. قم: اسراء. ۱۳۸۹.

۷- حجازی، بهجت السادات. *عطار شناخت (مجموعه مقالات)*. به کوشش محمدرضا راشد محصل. چاپ اول. مشهد: دانشگاه فردوسی. صص ۸۰-۶۵. ۱۳۸۵.

۸- حجازی، بهجت السادات. *انسان کامل از نگاه عطار*. چاپ دوم. تهران: آوای نور. ۱۳۹۰.

۹- عطار، فریدالدین محمد. *منطق الطیر*. تصحیح سید صادق گوهرین. تهران: علمی و فرهنگی. ۱۳۷۴.

۱۰- شفیعی کدکنی، محمدرضا. *منطق الطیر*. تصحیح و شرح. چاپ سوم. تهران: سخن. ۱۳۹۲.

۱۱- عبدالواحد، «اقبال و میلتون». ترجمه محمدحسین ساکت. *جستارهای ادبی*. شماره‌های ۷۶ و ۷۷. بهار و تابستان. دانشگاه فردوسی مشهد. صص ۴۶۲-۴۳۷. ۱۳۶۶.

۱۲- فتحی، چیمین، پایان‌نامه «بررسی تطبیقی شاهنامه فردوسی و بهشت گمشده جان میلتون». دانشگاه محقق اردبیلی. دانشکده علوم انسانی. استاد راهنما: رامین، محرمی. ۱۳۹۳.

۱۳- فرای، نورترپ. *رمز کل: کتاب مقدس و ادبیات*. ترجمه صالح حسینی. تهران: نشر نیلوفر. ۱۳۸۸.

- ۱۴- فروزانفر، بدیع‌الزمان. شرح احوال و نقد و تحلیل آثار فریدالدین عطار نیشابوری. چاپ دوم. تهران: دهخدا. ۱۳۵۳.
- ۱۵- فلانگان، روی سی. نقدی بر بهشت گمشده. ترجمه جعفر میرزایی. کرمانشاه: دانشگاه رازی. ۱۳۸۵.
- ۱۶- نجومیان، امیرعلی. «به سوی تعریفی تازه از ادبیات تطبیقی و نقد تطبیقی». پژوهش‌های ادبی. سال ۹. شماره ۳۸. زمستان. صص ۱۱۵-۱۳۸. ۱۳۹۱.
- ۱۷- ندا، طه. ادبیات تطبیقی. ترجمه زهرا خسروی. تهران: نشر نی. ۱۳۸۳.
- ۱۸- مجریان، لیلا و نصر اصفهانی، محمدرضا. «انسان، شیطان و خدای میلتون و مولانا». الهیات تطبیقی. دوره چهارم. شماره نهم. صص ۷۲-۵۵. ۱۳۹۲.
- ۱۹- مطهری، مرتضی. مجموعه آثار. چاپ دوم. تهران: انتشارات صدرا. ۱۳۷۰.
- ۲۰- میلتون، جان. بهشت گمشده. (*paradise of Lost*). ترجمه فریده مهدوی دامغانی. انگلستان: ساموئل سیمونز. ۱۳۸۱.